

Posudok

habilitačnej práce Mgr. Gabriely Múcskovej, PhD.

*Jazykové zmeny v historickom vývoje gramatických tvarov z aspektu gramatikalizácie
(Na príklade vývoju slovenského préterita)*

Historickolingvistické bádanie má u nás dobre rozvinutú, ba s ohľadom na významné osobnosti a diela z tejto oblasti možno povedať, že i pomerne silnú tradíciu. Novšie impulzy pre rozvíjanie historickogramatických výskumov predstavuje v súčasnosti teória gramatikalizácie, intenzívnejšie sa formujúca v zahraničnej lingvistike najmä v posledných desaťročiach. Pokiaľ ide špecificky o výskumy diachrónnych dynamických procesov v jazyku realizované pomocou gramatikalizačných teoretických a metodologických nástrojov, možno konštatovať, že v slovenskej lingvistike je tento smer bádania síce viac-menej v začiatkoch, zato však na progresívnom vzostupe. Zároveň treba zdôrazniť, že G. Múcsková sa svojimi výskumnými aktivitami a ich výsledkami zaraďuje v našom lingvistickom okruhu na čelo tohto bádania.

Habilitantka sa v predkladanej práci zamerala na výklad vývinovej stránky vybraného slovesného gramatického tvaru, a to s výrazným využitím súčasných teoreticko-metodologických výdobytkov spomínanej teórie gramatikalizácie. To v prirodzenom pomere korešponduje s vymedzením predmetu i konceptným rozvrhnutím samotnej práce. G. Múcsková na primeranom priestore úvodnej kapitoly načrtáva základné kontúry gramatikalizačnej teórie, nachádzajúc poučenie v prácach jej najvýznamnejších zahraničných predstaviteľov posledného obdobia. Sleduje nielen typológiu sémantických či formálnych zmien, ale aj fázy a parametre všeobecného procesu gramatikalizácie. Autorka sa tu nevyhýba ani v poslednom čase výraznejšie diskutovanej otázke statusu gramatikalizácie ako osobitného, teoreticky vymedziteľného typu jazykovej zmeny. Prikláňa sa k tým názorom, podľa ktorých spochybňovanie opodstatnenosti gramatikalizácie ako osobitnej jazykovej zmeny je v istom zmysle dôsledkom zjednodušujúceho pohľadu. G. Múcsková pritom zdôrazňuje, že v prípade gramatikalizácie nejde len o náhodný výskyt všeobecnejšie sa vyskytujúcich jednotlivých zmien, ale o proces vzájomne podmienených a nadväzujúcich čiastkových procesov. V tejto súvislosti možno poznamenať, že uvedená kapitola predstavuje v kontexte slovenskej lingvistiky dosiaľ najucelenejší prehľad kľúčových poznatkov teórie gramatikalizácie a jej terminologického aparátu.

Popri uplatňovaní spomínaných inovatívnych prístupov k zvolenej téme autorka v ďalšom pláne dopĺňa teoretickú bázu svojej habilitačnej práce poznatkami z tradičnej historickogramatickej literatúry, najmä českej, slovenskej a poľskej. Ide o postup, ktorý si prirodzene vyžiadala potreba vyznačiť gramatické charakteristiky minulých dejov formujúcich sa od najstarších praslovanských čias. Tieto charakteristiky, zväčša ako súčasť fundamentálnych prác, boli opisované a interpretované predovšetkým v duchu tradičného poznania historicky sa utvárajúcich gramatických štruktúr. V tejto súvislosti treba kladne hodnotiť, že autorka svoj diachrónny pohľad na vybraný gramatický tvar buduje s oporou o praslovanské východisko pozostávajúce zo všetkých slovesných tvarov označujúcich minulé deje, čo vzhľadom na ich reálnu vývinovú redukciu prispieva k lepšiemu objasneniu nadväzujúcich dynamických procesov.

Jadrom predkladanej práce je kapitola poskytujúca výklad historického formovania tvaru minulého času od praslovanského perfekta až po súčasné všeobecné préteritum. Prínosom tejto časti práce je predovšetkým produktívna aplikácia pojmovo-terminologických nástrojov teórie gramatikalizácie pri interpretácii dynamických procesov, a to počnúc reanalýzou (v prepojení so subjektivizáciou) cez postupnú desémantizáciu až po dekategoriáciu. Navyše G. Múcsková sleduje a vyhodnocuje vývinové zmeny zasahujúce analytickú perfektovú konštrukciu podľa oboch jej komponentov (pôvodného participiálneho tvaru i pôvodného prezentného tvaru slovesa *byť*). Uvedené prejavy gramatikalizácie podľa zistení autorky viedli k rozhodujúcim sémantickým a napokon i k funkčným posunom oslabujúcim tieto komponenty tak, že tvary slovesa *byť* sa vlastne morfemizovali a v prípade l-ového participia došlo až k strate jeho participiálneho charakteru. K novo formulovaným poučeniam tu možno zaradiť autorkinu zhrnújúcu podrobnú analýzu vývinových štádií formovania préterita ako všeobecného minulého času.

Špecifickým vývinovým problémom analytických tvarov minulého času, ktorý habilitantka dôsledne rieši, je zánik explicitných formálnych ukazovateľov 3. osoby singuláru a plurálu, vyskytujúci sa vo viacerých slovanských jazykoch. Táto zmena, na ktorú upomína pôvodný neeliptický stav týchto gramatických podôb v početných historických textoch, je vlastne zjavným dôkazom sémantickej redukcie pôvodných tvarov slovesa *byť* na úroveň gramatickej morfémy. Jej nulová prítomnosť (neprítomnosť) je tu totiž, samozrejme, gramatickou informáciou o kategórii osoby. G. Múcsková rieši v tejto súvislosti veľmi detailne i otázku príčin zániku spomínanej morfémy. Opierajúc sa o analýzy viacerých autorov, za jednu z rozhodujúcich príčin označuje redundantnosť gramatickej informácie, vystupujúcu v komunikácii práve v tých situáciách, keď ide o označovanie neprítomnej 3. osoby. Pozoruhodné sú autorkine úvahy o postupnosti tejto zmeny v závislosti od typu textu, ale aj od štylistickej príznakovosti použitých konštrukcií. Zaujímavé je tiež sledovanie pretrvávania archaických plných, neeliptických podôb préterita v historickom

priereze, čo pripisuje snahe o dodržiavanie akéhosi vyššieho jazykového štýlu. A napokon, a to aj vzhľadom na stav v historických pamiatkach, možno súhlasiť s jej predpokladom, že zánik explicitného označovania 3. osoby sa začal najprv realizovať v bežnej každodennej komunikácii, a preto stav v písomných pamiatkach, najmä ak pochádzajú z mladších období, nemusí odrážať reálny stav jazyka. Všetky tieto úvahy a poznatky dokumentuje autorka dostatočným rozsahom zhromaždeného jazykového materiálu, resp. presvedčivými príkladmi z historických manuskriptov.

Ku komplexnosti opisu skúmaného javu prispelo nepochybne i to, že G. Múcsková sa vo svojej habilitačnej práci zamerala aj na hláskoslovný vývin oboch komponentov préterita, pričom tu uplatnila predovšetkým postupy a doklady historickej dialektológie. Za osobitne užitočnú možno pokladať časť práce, v ktorej sa zaoberá prejavmi syntetizácie analytického tvaru minulého času. Sústreďuje tu údaje z poľského nárečového prostredia, ku ktorým nachádza v istom zmysle ekvivalentné javy v severných východoslovenských nárečiach, čo je nepochybne možné hodnotiť ako dôsledok geografickej blízkosti s poľským územím. Zaujímavé konfrontácie prinášajú aj údaje o výskyte syntetizujúcich tvarov minulého času v 1. a 2. osobe singuláru v niektorých slovenských nárečiach. Ako osobitný prínos sa javí ambícia autorky vysvetliť pôvod týchto špecifických tvarov, a to aj konfrontáciou starších interpretácií. Popri tom tu efektívne využíva kartografické postupy, vďaka ktorým pri hodnotení synchronnej variantnosti skúmaných javov dospela k poznatku, že východoslovenská oblasť sa vyznačuje „nezvyčajne vysokou mierou préteritálnych foriem“.

Na záver svojich opisov a analýz G. Múcsková pristúpila k úvahám o úrovniach a či stupňoch gramatikalizácie samotného slovesa *byť* a o statuse l-ového participia vo vzťahu k príbuzným tvarom. Pokiaľ ide o l-ové participium, zaujímavá je analýza platnosti týchto tvarov v porovnaní s n/t-ovými trpnými prídavnými prídavnými časťami, ako aj ešte stále aktuálna otázka pomeru k deverbatívnym adjektívam na *-lý*. V súvislosti s náčrtom stupňov gramatikalizácie slovesa *byť* (spona, súčasť opisného pasíva, súčasť minulého času) ponúka sa otázka, či by toto odstupňovanie nebolo možné dať do súvislosti so stratou hierarchicky odstupňovaných sémantických príznakov (napr. v členení na individuálne, subkategorálne, kategoriálne).

Záver

G. Múcsková podala podrobný, v plnom rozsahu exaktný opis vývinových fáz a hlbších aspektov a súvislostí formovania slovenského préterita. Jej práca je v slovenskom lingvistickom kontexte inovatívna, a to predovšetkým vďaka produktívnemu uplatneniu metodologických postupov teórie gramatikalizácie, ktorá sa dnes v súčasnej svetovej lingvistike zaraďuje do aktuálneho historickolingvistickeho bádania. Habilitantka využila nový pojmový aparát a nové prístupy na zaujatie nových, netradičných interpretačných pozícií s hlbším prienikom pri hľadaní širších súvislostí skúmaného javu v celej vývinovej perspektíve.

Naostatok sa žiada poznamenať, že habilitačná práca v podobe monografie nielen svojím obsahom, ale aj prehľadnou štruktúrou a primeraným a kultivovaným jazykovým podaním spĺňa všetky nároky tohto typu kvalifikačnej práce. Publikovaná ako monografia sa už dnes zaradila do príslušného bádateľského prúdu slovenskej jazykovedy a navyše je kvalitným príspevkom k slavistickému bádaniu v tejto oblasti.

Na základe uvedených skutočností možno vysloviť záver, že habilitačná práca G. Múcskovej spĺňa najnáročnejšie požiadavky kladené na tento typ textu. Preto predkladanú prácu odporúčam na obhajobu a **navrhujem, aby bol Mgr. Gabriele Múcskovej, PhD., udelený v odbore 2.1.27 slovenský jazyk a literatúra vedecko-pedagogický titul „docent“**.

V Nitre dňa 5. 6. 2017

Prof. PaedDr. Lubomír Kralčák, PhD.